

Något om gamla
tider på Jungfrusund

av

STEN JOHANSSON

Något om gamla tider på Jungfrusund

Först några ord om själva platsens tillkomst.

Sandåsen, som från början nått ändå ut i sjön, blev enligt hörsägen fraktad (inseglad) som fyllning i Klara sjö i samband med Centralens utbyggnad någon gång på 1850-60-talen. Då gruset fraktats bort blev det en stor jämn plan kvar, lämpligt markområde för såg, kvarn och varvsrörelse.

Sågen och arbetslivet där

Jungfrusunds Såg och Kvarn startade 1874 enligt en gammal handling jag fann på Ekebyhovs slott en gång.

Rörelsen startades av Erik Olsson, som hade flera sågar igång. Själv kom jag med mina morföräldrar till Jungfrusund 1908/09. Morfar var maskinist vid sågen. Arbetsstyrkan var omkring 30 personer.

Maskinutrustningen på sågverket bestod av två sågramar, kantmaskin, kapklingor och några små klyvsågar. En stor hyvelmaskin med diverse hyveljärn för spåntning, sockelvirke, lister, foder mm.

För det mesta var sågen igång till framemot jul, med uppehåll under den värsta vintern, då fick många istället arbeta med flottläggning och skogsarbete, ibland på annan ort.

Arbetslönerna har jag inte minne av men det var väl som vanligt på den tiden - för lite att leva på men lite för mycket att svälta ihjäl av. Jag vill minnas att morfar som maskinist, på sista tiden hade 300 kr i månaden. Alla hade fri bostad och vedbrand, till och med fri el från egen ångturbin.

Ohyra, löss och kackerlackor fritt. Från början bestod bostäderna av endast ett rum, vi var bland de första familjerna som flyttade in i ny barack med ett rum och kök. Sedan blev det om- och tillbyggnader, så familjerna fick lika.

Det blev minnsann inte stort svängrum, då många hade 7 och 8 ungar. En del med nästan vuxna söner som också jobbade på sågen.

Bekvämligheterna bestod i utedass med en rad sitthål. Några garderobsutrymmen behövdes ju inte, ingen hade just mer än vad de gick och stod i. Ett handfat på spishörnet för personlig hygien.

Några arbetstillfällen för kvinnorna förekom ej, men i gengäld kunde de få ägna sig åt hemmets skötsel och barntillsyn, så vaddet beträffar kan man ju tala om "den gamla goda tiden". Däremot fick barnen väldigt tidigt börja med enklare arbeten på sågen.

Timret fraktades sjövägen, ofta långväga ifrån. Viken låg för det mesta fylld av dessa flottar. Under första världskriget revs de då tomma barackerna, ladorna, kvarnen och andra skjul såldes som ved.

Då sågen lades ned 1925 blev det svårt för många innan de fick nya jobb. Det var inte som nu, några sociala instanser att hämta pengar hos och kommunikationerna var ju ej sådana att man kunde pendla till stan. Några fick väl jobb i grusgroparna och andra fick flytta till andra orter.

Efter nedläggelsen inköptes marken av Stråbruken och har sedan dess varit oanvänd. Detta gäller sågens område.

Bostads- och personstatistik - omkring 1920

Vid sågen fanns

20 lägenheter om ett rum och kök	40 personer
5 enkelrum för 2 personer	10 personer

Vid varvet fanns

17 lägenheter om ett rum och kök	34 personer
3 enkelrum för 2 personer	<u>6 personer</u>
	90 personer

Antalet barn vid sågen var mellan 30 till 40 stycken

Antalet barn vid varvet var mellan 20 till 30 stycken

En del familjer hade 6 - 8 barn, andra mindre. Det kunde hända att när ungarna skulle köras i säng på kvällen, någon

inte ville lyda. Då visade det sig att det var grannens barn som blivit kvar.

Allt maskinellt på sågen drevs av en stor ångmaskin på 250 hkr. Ångan till densamma framställdes i två stora pannor. Bränslet var ribbved och såg-hyvelspån. Spånnet kom direkt i ledning från sågen. Man kan nästan säga det var en föregångare till dagens fliseldning. Det fanns även en ångturbin till eget ellyse redan 1908, men inga batterier.

Under första världskriget redan fick även bostäderna lyse, en 25 watts lampa mitt i taket. Klockan sex sattes lyset igång och klockan tio på kvällen släcktes det.

Under sågen var det en låg våning full av axlar och remmar till alla maskinerna. Under krigstiden var det särskilt en av dessa remmar som var väldigt begärlig att knycka - för att användas till skohalvsulning. Den var 5 meter lång och 10 cm bred. Man satte ut vakt om nätterna och då fick den förstås vara ifred, men så fort vakt drogs in så försvann den på nytt. Då gick man över till tygremmar s k Balataremmar.

Kvarnen

Det fanns även kvarn med tre par stenar. Till den kom bönder från alla öarna. Säd kom även med båten längre ifrån. Jag minns att de kom från Svarsjöanstalten, de hade bruna kläder och de tiggde snus.

Under middagsrasterna då ingen ånga gjordes åt, kunde det bli rusånga. Var det då någon rädd häst vid kvarnen kunde det hända att den skena av ända uppåt Skärvik.

Sågen

På den här tiden skulle ju allt tillvaratagas varför sågen även kolade den grova ribben och de s k bakarna. Kolmilorna var fyra och låg på Gällstaösidan.

Där fanns också bostad för kolarfamiljerna, tre lägenheter och stället kallades Finland. Det byggdes 1890 enligt anteckningar som fanns på en bräda i väggarna, när det revs 1981.

Kolet från milorna gick till något järnbruk per pråm.

En natt brann hela lagerladan, någon brandkår fanns ju ej utan en handdragen brandspruta fick man ta till och så få hjälp med ångpumpen i maskinhuset. Men det låg ju långt ifrån på andra sidan viken och slangarna var dåliga. En man fick sätta livet till då han fick lunginflammation efter strapatserna.

Båten

Enda kommunikationer som fanns var på den tiden båten. Det var Viking och ibland Cekar som kom på morgonen från Ön och Sundby med varjehanda produkter ombord på väg till stan. På vintern fick man passa båten ute vid rännan, då den inte tog sig in till bryggan.

Läkarvården

Distriktsläkaren som kom från Svartsjö var dr Berglund. Han hade mottagning på ålderdomshemmet i Sundby varje måndag och dit fick man ta sig till fots. Någon gång hände det att han kom på hembesök på hemvägen sent någon kväll. När spanska sjukan drabbade någon blev det isolering på sjukstugan i Svartsjö. Jag minns en gång då en man hoppade från båten Viking ned på isen ute vid rännan. Han bröt bägge benen, men någon ambulans fanns ju inte, ej heller bil, så han fick bäddas ner i släde för transport till Serafimern. Minns även en arbetare som fick blodstörtning. Han fick ligga hemma över natten och invänta ordinarie båt för transport till sjukhuset. Serafimern larmades om hans ankomst då båten lade till där nedanför.

Skolgång och konfirmation

Barn var det ju gott om, 50 - 60 stycken i alla åldrar. Det var en stor skara som startade från Jungfrusund, på den tiden började ju alla klasser samma tider. De som gick i Almedal hade ju närmast. En del skulle till Ekebyhovsskolan och en del till Blåbandslokalen i Träkvista. Den sistnämnda fick faktiskt tjänstgöra som skollokal tillfälligt så sent som på 1960-talet, innan den revs.

På konfirmationsläsningen fick man gå till Sundby, en sträcka på

närmare en mil. Något att åka på fanns ju inte. I ur och skur fick man traska, bli våt och kall, byta fick man i bästa fall göra när man kom hem. Många fick väl istället smörj för att de blött ner sig.

Konfirmationsläraren var kyrkoherde Hedström och han var väldigt gammal. Det är en väldig skillnad mellan den undervisningen och dagens konfirmationsläger.

Nöjeslivet fick man för det mesta skapa själv. Det blev bio någon gång i Träkvista Folkets hus, Blåbandsmöten och religiösa stugmöten. Det var bryggdansen på sommaren, skridskoåkning på vintern, för att inte tala om jumpning på vårisarna. Populärt skoj var förstås att spela hartsfiol för en och annan argt gubbe samt skrämman slag på flickor och småungar med ett och annat original som kom och gick på trakten. Tokiga Svensson var en och sotar Jerker med sin enmediga spark och avigvända ekorrpälss - dem var vi livrädda för.

Livsmedelsförsörjningen

Mjölk fick köpas från Gällstaö Gård, Rosa Karlsson körde fram och mätte ut efter en särskild lista.

Närmaste affär var Carl Larsson i Skärvik dit man fick gå och handla. Han sa alltid om det som ej fanns, att det är på väg, det var med båten.

Lite senare kom Anders Hedborg med i konkurrensen om kunderna. Han tillämpade beställningssystemet. Han hade två små svarta ponnyhästar och en boddräng som skötte leveranserna och tog upp ny beställning till nästa vecka. Ofta handlades på bok som avbetalades efter råd och lägenhet. Kooperativa hade dålig kontakt med Jungfrusundsborna, där måste man betala kontant. En gång i veckan kom bagar Andersson och sålde bröd och vintertid kom Abel Eriksson med färsk sill och strömming samt ägg.

Under första världskriget var det ju ont om mat, en del arbetare hade en gris ihop med någon granne och några hade kaniner. Även potatis var det brist på, så för många fick kålrötter duga som ersättning. Karlsson i Elmohage var hygglig och lät de som

ville sätta potatis på hans mark, men då fick vi turas om att gå vakt, annars försvann sättpotatisen.

Ett par ungarlar från Jungfrusund var en tidig morgon till Ekebyhov för att skaffa sig lite "plugg" men någon annan hade hunnit före dem och plockat åt sig en liten säck. Då hojtade de åt honom att släppa säcken, annars skjuter vi och han slängde säcken och sprang för livet.

På morgonen när han kom till jobbet då hade de där filurerna ritat av honom på väggen av ett skjul springande med sin potatis-säck. Då gick det upp för honom förstås vilka som skrämt honom.

1918 en aprilmorgon startade ett 70-tal jobbare ett demonstrationståg hem till Oskar Ifver som då var ombud för Kristidsnämnden och hotade med plundring av potatislager som de visste fanns.

Efter en del telefonsamtal med en gård där han fått veta att det fanns 10 000 kg potatis, lyckades han efter en del påtryckningar utverka leverans på 5 000 kg.

Jungfrusunds varv

Området vid Jungfrusund har alltid varit delat i två.

Varvet ägdes och drevs av sonen till Erik Olsson på sågen, Anders Olsson. Här byggdes pråmar, på senare tid även motorpråmar. Arbetsstyrkan var omkring 20 man.

På varvet hade man också ramsåg, kantverk, planhyvel, bandsåg och diverse snickeriverktyg och maskiner. Man specialiserade sig på ek som hämtades långt ifrån med egen motorpråm.

Där fanns även ångmaskin som drivkraft till alla maskinerna och till slipvagnarna.

En smedja fanns där man framställde allt smide till pråmarna. Man byggde och reparerade. Det fanns också utrustning för galvanisering. I Sjöfartstidningen kan man ibland se om pråmar som byggts på Jungfrusund på 1890-talet har bytt ägare.

Det äldsta bostadshuset på Jungfrusund låg på varvets område och var byggt 1874. Det innehöll från början fyra enkelrum.

Huset byggdes sedan till åt båda håll och innehöll slut slut tretton rum; ett rum och kökslägenheter samt några enkelrum på vinden. Huset revs 1975. Ett annat hus som ännu finns kvar innehöll tre lägenheter och kontor.

På varvsområdet fanns mycket intressant för oss ungar. När något nybygge skulle sjösättas smorde man in själva stapelbädden med något mellanting av såpa och talg. Då var vi ungar framme och skrapade åt oss av detta. Självt råkade jag illa ut en söndag då vi hade främmande och jag fått klä mig fin i examenskostym, blå och vitrandig. Men man måste ju ha något att göra, så när jag fann en tunna med beck inne på varvet måste den ju undersökas. Följden blev att min fina kostym blev nerkletad. Om jag fick stryk minns jag inte men det mesta försökte vi få bort med smör och sedan tvättades kostymen.

Ett annat busstreck, fast jag inte var med om det, minns jag. En pråm som reparerats och låg färdig för sjösättning, med ny-målad kajuta som skulle stå på tork till måndagens sjösättning. Oturligt nog hade färgburkarna lämnats kvar på däck och det var alltför frestande för buspojkar. Den kajutan såg nog inte ut som gubbarna tänkt sig, när de kom dit på måndagsmorgonen.

En dag stod vi utanför smedjan och retades med smeden genom fönstret. Han hytte visserligen åt oss men vi trodde oss säkra utanför. Men rätt som det var slängde han släggan med dunder och brak rätt ut genom fönstret så både och glas yrde.

Smeden fungerade även som frisör för gubbar och ungar. En söndag var jag till honom och ville bli klippt och då fick jag igen för gammal ost. När halva huvudet var klippt och snaggat hade han inte längre tid så han, så jag fick gå till åtlöje ända till kvällen innan han klippte mig färdigt.

Gamla varvet lades ner i slutet av 30-talet efter en långvarig konflikt som gällde 5 öre/timme. En del arbetare tillhörde Syndikalisterna och några tillhörde Sågverksarbetarförbundet.

Efter nedläggningen köptes varvsområdet av Bromans Fastighetsbolag 1949, som några år drev en snickerifabrik där. Tidvis hyrdes lokalerna ut till andra firmor. Bl a Svea Embalage som tillverkade papperstunnor. Den fabriken köptes upp av PLM i Malmö 1958. Några år drev Bromans själva Briafabriken. De tillverkade då fina betongplattor bl a hela Sergels torgs beläggning och andra sorter för vägg- och murbeklädnad. En del designade av Jones och konstfackselever.

1960 började jag arbeta på Bria, efter trettio års bortovaro från Jungfrusundsindustrierna.

Området har också varit uthyrt till plastbåtsfabrik och den delen brann 1968 - efter ett par timmar fanns endast plåttak och några värmeledningsrör kvar. Brandkår kom från Ekerö och Solna. Allt byggdes upp modernt igen och nu är det småbåtsvarv.

Varvet har under de senaste tio åren innehafts av ett antal olika hyresgäster fram till 1975 då dr Curman, Johannesdal köpte området av Bromans. Då slutade även jag som fastighetsskötare hos dem.

För närvarande - 1982 - ägs området av ett konsortium med planer på utökad varvsverksamhet. Det finns också inhyrt en åkerifirma som har transporter med långtradare och reparationsverkstad i en av hallarna. Sedan 1984 ägt av Stig Anders Andersson.

Mina personliga arbetsminnen

I mitt arbetsbetyg från sågen står det som huvudsaklig arbetsuppgift: eldare. Hur jag upplevde detta när jag som 15 åring fick ta över från en som hette Blom, kan man ju tänka sig.

Framför varje panna var det en stor tegelugn som rymde flera kubik bränsle. I den bakre delen kom såg- och hyvelspån i ledning direkt från såg och hyvelmaskinerna fram till ugnen där man ideligen fick fyra på med ribbved. Det gällde att hålla sex kilos tryck på pannan. Den stora ångmaskinen på 250 hästkrafter drev ju allt maskinellt.

Jag minns det som rätt kusligt när man den mörka årstiden fick gå iväg klockan fem på morgonen med en liten fotogenlykta i handen.

Ofta låg det någon luffare på panntoppen och då kändes det lite pirrigt innan man fick upp ångan, så att det gick att starta ångturbinen och det blev ljust överallt. Klockan sex skulle man släppa på lyset till bostäderna och så kom maskinisten. Han skulle smörja alla lager under sågen och se till alla remmar och maskinen mm.

Morfar var maskinist och det hände väl ibland att han var krasslig någon dag och då föll det på min lott att få igång ångmaskinen och det var rätt ängsligt.

Det gällde att med hjälp av ångan och manöverspaken få den att gå åt rätt håll. Stannade den i centrum fick man ta fram en järnspak och med några gubbars hjälp baxa maskinen åt rätt håll.

Strejken som kom av sig

Någon gång på 20-talet hade Svenska Sågverksindustriarbetarförbundets avdelning 148 kallat på en ombudsman, som lovat komma ut en kväll för information. Föreningen kallade till medlemsmöte men ingen ombudsman kom. Efter en stunds dividerande röstade några yngre på strejk dagen därpå.

Mötet var mest besökt av yngre arbetare. Maskinisten som var på sitt pass vid lysmaskinen fick jag i uppdrag att meddela om beslutet. Men han ville inte ställa upp på någon vild strejk. Klockan sex tändes jag lyset och klockan sju blåser jag som vanligt, var hans kommentar.

Klockan sju var alla på plats utom en som bodde ända vid Ekebyhov. Han kom vid tolvtiden för att se hur det gick med strejken, och då var allt som vanligt. Någon splittring eller osämja blev det aldrig tal om, alla var glada och nöjda.